

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Új — régi magyarok. Ha a bibliográfia szempontjából laikus ember nézi ennek a közleménynek címét, bizonyára nem hagyja a következő megjegyzés nélkül: Hát már sohasem jutunk el odáig, hogy végleges képünk legyen a régi magyar könyvekről? A szakember viszont nyilván szívesen nélkülözi ezt a végleges képet bármilyen távoli határidőig is, ha megvan a lehetősége arra, hogy új és értékes adatokkal szaporodjék a Régi Magyar Könyvtár.

Éppen ezért örömmel mutatunk rá azokra az új adatokra, amelyek Erdélyből érkeztek el hozzánk és amelyeket HERPEI JÁNOS közöl „*Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetéhez*“ címmel az *Erdélyi Múzeum* 1939. évi 3. füzetében (276—290. lapokon; különlenyomatban is).

Elsőrendű fontossággal bírnak azok az adatok, amelyeket HERPEI egyleveles nyomtatványokkal kapcsolatban sorol fel. Az egylevelesen való nyomtatási forma nálunk tartalmilag bizonyos tekintetben eltér a hasonló formájú külföldi nyomtatványokétól.¹ A külföldiek ugyanis leginkább politikai célokat szolgáltak vagy vallási villongások termékei voltak. Nálunk az egyleveles nem volt ilyen harcias forma. Túlnyomórészt — kivételek természetesen itt is voltak — egyházi és családi alkalmakkal kapcsolatos szövegek (halotti és lakodalmi kárták, névnap vagy más alkalomra írt versek), epigrammák, tudományos disputációk hirdetései, stb. kerültek az egylevelesekre. Az egyleveles nyomtatványok két okból érdemelnek különös figyelmet. Egyik *tipográfiai*, másik *tartalmi*. Tipográfiai szempontból bővebb adatokat szolgáltatnak egy-egy nyomda felszerelésére vonatkozólag, mint a nyomda más, könyvtermékei. Ha ugyanis tudjuk azt, hogy az egyleveleseknél abban az esetben, ha a szöveg egy levélre nem fért rá, a szöveg többi részét nem *hozzáfűzött* másik levélre nyomták, hanem az alapívre hosszában *ráragasztott* újabb ívre, akkor nyilvánvaló, hogy az egylevelesek nyomásának felületnagysága jóval nagyobb is lehetett, mint a közönséges könyveké. Az egylevelesek megvizsgálása azt is

¹ Az egylevelesekre vonatkozólag ld. MAJLÁTH B. cikkét a MKSz 1891. évf.-ban.

megmutatja, hogy ezeken a nyomtatványokon tíz-tizenegy-féle betűtípus is előfordul, míg a könyvek ritkán lépik túl betűtípus-változtatban a hatos számot. Vagyis az egylevelesek a nyomdák betűtípus-felszerelésére is világot vetnek. Tartalmi szempontból pedig az a tény, hogy a mi egyleveleseink a fentemlített fajta szövegeket mutatják, már elárulja különös jelentőségüket: az egyéni és családi élet számos momentumára nyújtanak felvilágosításokat; biztos adatokat tartalmaznak születések, leszármazások, hivatalbalépések, tanulmányok dátumaira és körülményeire vonatkozólag.

SZABÓ KÁROLY 52 egylevelest sorol fel. Ezeken kívül számos újabb került elő s a róluk szóló tudósítások elszórva található meg leginkább a *Magyar Könyvszemle* különböző évfolyamaiban, de más folyóiratban is. (HEREPEI jegyzetben felsorol egy sereget közülük).

HEREPEI újabb egylevelesekéről ad számot. Elmondja, hogy 1934-ben a *Kolozsvári Református Kollégium Nagykönyvtárában* egy be-
deszkázott vakablakból egyéb nyomtatványok társaságában 3 példány XVII. és 134 példány XVIII. századbeli egyleveles nyomtatvány került elő. Tartalmukat tekintve halotti és lakodalmi kárták, névnap- és vegyes alkalmakra írott versek olvashatók rajtuk. Ezek az egylevelesek mind a Kolozsvári Református Kollégium nyomdájában készültek, ennél fogva becses adatokat szolgáltathatnak e nyomda termelésének történetéhez és fényt vethetnek a nyomda betűtípusainak gazdagságára. HEREPEI kiemeli, hogy különösen szépek a fába metszett címbetűk és a változatos nyomdai díszek. Különösen azért jelentős azután ez a lelet, mert az anyagból megállapítható, hogy az egylevelesek a kolozsvári kollégiumi nyomdának annyira keresett termékei közé tartoztak, hogy a XVIII. században olyan távoli helyekről is érkeztek ilyentárgyú megrendelések, mint Huszt vagy Rimaszombat.

HEREPEI ezeket az egylevelesek nem írja le egyenként, legalább is leírásából nem tűnik ki, hogy a következőkben ismertetett hét új egyleveles ebből a leletből való volna.

HEREPEI a hét újonnan leírt egyleveles közül kettőre csak utalást talált. Egyikre ÁGOSTON PÉTER kolozsvári sáfárpolgár számadáskönyvében. Eszerint 1651. június 14-én Gyulafehérvárról Kolozsvárra érkezék *Stumpf György fejérvári compactor másodmagával hozván urunkhoz Gyaluban hatszáz kártán való verseket, melyeket küld urunk az lakodalomra Patakra*. Az említett kárták RÁKÓCZI ZSIGMOND házasságával kapcsolatosak lehettek s HEREPEI szerint a gyulafehérvári főiskola tanárai és nagyobb diákjai által szerzett latin verseket tartalmazhattak. Jelentős a 600-as példányszám!

A másik egyleveles, amire HEREPEINEK csak utalása van, 1690-ből, Kolozsvárról való: a kolozsvári unitárius egyházfiak számadáskönyvé-

ben egy bejegyzés emlékezik meg arról, hogy az 1690. november 7-én meghalt BEDEŐ PÁL püspök temetésével kapcsolatban másfélszáz kártát rendeltek. A bejegyzés közli, hogy a kártát három ívből ragasztották össze, azután hogy VERESEGYHÁZI SZENTYEL MIHÁLYNÁL nyomatták, s végül azt is, hogy a nyomás, papír és összeragasztás mennyibe került.

Az öt pontosan leírt egyleveles sorrendben a következő:

1673. Kolozsvár. „*Lachrymae super obitu, Spectabilis ac Generosae Dominae, Dominae Susannae Bornemisza... fusae, a civibus, quondam Illustris Scholae S. Patachinae, nunc in Collegio Transylvanorum Albano, hospitantibus... Claudipoli Excudit Michael Szentyel Veres-egyhazi, Anno 1673.*” — BORNEMISZA ZSUZSÁNNA neve után 16 soros életrása, a cím után négy hasábra osztva latinnyelvű versek, melyeket a cím tanúsága szerint a Sárospatakról elüldözött és Gyulafehérvárott befogadott diákok írtak.

1676. Kolozsvár. „*Casti amoris honos, illustri conjugum pari; Spectabili Domino Nicolao Apafi, de Apa-Nagy-Falva, & Spectabili virgine Dominae Annae Teleki, aetatis et amoris floribus. Inter nuptiarum solennia oblatu a civibus Collegii orthodox. Claudipol. ad diem IX. Septemb. Anno M. DC. LXXVI.*” — Három hasábra osztott ünneplő verseket tartalmaz, két magyar kivételével latin nyelvűeket. HERPEI, hasonlóképen, mint az előzőnél, közli az egyes versek szerzőinek nevét. HERPEI szerint bizonyosra vehető, hogy bár kitéve nincs a nyomtatványra, ez az egyleveles is VERESEGYHÁZI MIHÁLYNÁL készült volt.

1684. Kolozsvár. Az egyleveles, amely KENDEFFI JÁNOS és TELEKI KRISZTINA lakodalmi kártája, így kezdődik: „*Florenti aetate avita nobilitate natalibus animata virtute intemerati denique amoris igne concinnata neogamarum biga, Spectabilis ac Generosissimus Dominus D. Ioannes Kendeffi de Malomviz...*” A kártán egy három hasábra osztott latinnyelvű dráma foglal helyet. Címe: *Apollinis, Musarum, Palladis, & Virtutum Drama*. Szerzője a címfeliratban így szerepel: „*Poetico opere erigit Samuel Szathmár Nemethi Rectorum Collegii Reformatorum Claudiopolitani unus.* Nyomtatta Michaël Némethi Anno 1684. Ez az egyleveles igen becses új adalékot nyújt SZATMÁRNÉMETHI MIHÁLY munkásságára vonatkozólag!

Az itt felsorolt három egylevelesnek egy-egy rongált, de teljes példánya maradt fenn. Mindhárom unikumot a *Kolozsvári Református Kollégium Nagykönyvtára* őrzi.

HERPEI még két eddig ismeretlen egylevelest ír le. Mindkettő tulajdonképpen vizsgai meghívó. Egyik: 1700. Kolozsvár. „*Quaestiones ex universa logica, quas in Academia Romana-Catholica Claudiopolitana... publice propugnabit... Michael Mihálcz... Praeside...*”

Stephano Szegedi... Claudipoli, Ex Officina Nicolai Kis de M. Tótfalu. Anno 1700. — Másik: 1701. Kolozsvár. „*Theses ex universa philosophia, quas sub auspiciis... Domini Samuelis Boer... in Regia Principali Academia Societatis Jesu defendendas suscepit... Martinus Borsai... Praeside... Domino Stephano Szegedi... Claudipoli, Apud Viduam Andreae Lengyel. Anno MDCCI.*” — Mindkettő egyetlen példányban maradt fenn, amelyek a Székely Nemzeti Múzeumban található Sepsiszentgyörgyön.

Az egyleveles nyomtatványok nagy tipográfiai és kultúrhistoriai fontossága nyilvánvaló. Úgy hisszük, nem gondolunk tehát lehetetlenre, ha azt kívánjuk, hogy *mennél előbb lásson napvilágot egy olyan összefoglaló munka, amely tartalmazza — legalább is 1711-ig — az összes ismert egylevelesek, mégpedig nem pusztán leírásukat, hanem szövegeket is!*

Az egylevelesekön kívül HEREFEI leír még négy eddig ismeretlen régi magyart, egy ötödikre pedig kolozsvári sáfárpolgárok számadáskönyvébe történt egy bejegyzés alapján utal. Ez utóbbi bejegyzés szerint 1646. december 8-án ABRUGYI GYÖRGYnek *fizetnek Articulusok kinyomatásáért fl. 5 den.* Ezek a végzések HEREFEI szerint nem lehetnek az 1646. március 11-iek, mert azok nyomtatáshelye csakis Gyulafehérvár lehetett, ABRUGYI GYÖRGY pedig ebben az időben a kolozsvári HELTAI-féle nyomda vezetője volt. Ezért arra következtet, hogy az említett bejegyzés ismeretlen végzéseknek ismeretlen kolozsvári kiadására vonatkozik. Ezt részletesebben nem tárgyalva, annyit megjegyezhetünk, hogy a két ismeretlenből az egyik esetleg elhagyható: lehet szó az ismert 1646-i végzések egy eddig ismeretlen kiadásáról.

A négy új nyomtatvány:

1669. Kolozsvár. „*A' keresztyéni hitnek fő ágazatainak fundamentomi... Colosvarat Nyomtatott Veres-egyhazi Mihaly által. M. DC. LXXIX.*” — Az eddig négy kiadásban ismeretes munka (RMKT. I. 968., 1028., 1769. ill. MKSz. 1884. 119. lap) eddig ismeretlen ötödik kiadása. HEREFEI JÁNOS tulajdonában.

1686. Kolozsvár. „*Uj és Ov Kalendarium... Kracker Bernárd szerént... Kolosvaratt Nemethi Mihály által.*” — A több kiadásban megjelent kalendárium eddig ismeretlen kiadása. Kissé csonka példánya a Székely Nemzeti Múzeumban.

1688. Debrecen. „*Kiseded Gyermekeknek való Catechismus... Melly irattatott Siderius Janos által... Debreczenben Nyomattatott, Kassai Pál által M DC LXXXVIII. Eszten.*” — A könyvtáblából kiáztatott töredék a SIDERIUS-féle káté eddig ismeretlen kiadása. A Kolozsvári Református Kollégium Nagykönyvtárában.

1696. Nagyszombat. „*Corpus Juris Hungarici, seu Decretum Generale, inclyti Regni Hungariae, Partiumque eidem annexarum, in tres tomos distinctum... Tyrnaviae, Typis Academicis, per Joannem Andream Hoermann, Anno M. DC. XCVI.*” — HEREPEI ennél a nyomtatványnál az RMKT. II. 1845. alatt hasonló címmel leírt Corpus jusszal szemben a következő eltéréseket jelzi: Az I. kötet címlapján az évszám előtt az újonnan leírt példányban *Anno* szó van és a HOERMANN név után vessző (,) míg SZABÓNÁL nincs *Anno* és a név után pont (.) látható; a II. kötet címlapjának ötödik sorában a HEREPEI-példányban *ET* van, SZABÓNÁL &, tizennegyedik sorában a *quinto* számnév HEREPEINÉL *Quinto*, SZABÓNÁL *quinto*; a III. kötet címlapjának tizennegyedik sorában HEREPEINÉL *usque*, SZABÓNÁL *usq;*, azonkívül SZABÓ szerint annak ellenére, hogy a címlap a törvénycikkeket 1687-ig jelzi, a munka azokat valójában csak 1606-ig tartalmazza; HEREPEINÉL a törvénycikkek folytatólagos szedésben következnek 1687-ig. — Ez eltérések miatt HEREPEI az általa leírt példányt az RMKT. II. 1845-től különbözőnek tekinti. Úgy gondolja, hogy az övé a nagyobb példányszámban megjelent — mert teljesebb — kiadás. SZABÓ, a címlapok átnézése alkalmával az eltéréseket bizonynyára nem vette észre.

E nyomtatvánnyal kapcsolatban megnéztük a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában* található példányok közül az RMKT. II. 1845. és az RMKT. II. 1845c. jelzetűeket. Az 1845. I. kötetének címlapja a SZABÓ által leírt formát mutatja (*Anno* nincs, a név után pont van). A III. kötet címlapja szintén (*usq;*). A II. kötet címlapján viszont a HEREPEI-formát olvassuk (*ET* és *Quinto*). Az 1845c. csak a II. és III. köteteket tartalmazza. Mindkettő címlapja HEREPEI leírásának felel meg. A törvénycikkek mindkét példányban 1687-ig találhatóak. — Az említettekből nyilvánvaló, hogy a Corpus Juris ez 1696-i kiadásának több példányát kellene vizsgálat alá venni (nemcsak címlap, hanem szöveg szempontjából is), hogy tisztázzuk, csupán címlap variánsokkal van-e dolgunk, vagy pedig teljesen új szedéssel. A két múzeumi és a HEREPEI-féle példány eddig összehasonlításából úgy látszik, hogy a kétféle címlappal ellátott köteteket nem egyformán csoportosították, hiszen a SZABÓ-féle I. és III. kötet közé egy HEREPEI-féle II. került.

HEREPEI végül néhány helyesbítést és kiegészítést közöl. Ezek közül figyelemreméltó a GRÓF BETHLEN SÁMUEL felett 1708. tartott halotti beszédet tartalmazó nyomtatvánnyal kapcsolatos megjegyzése. A 10 számozatlan levélből álló és 1708. Nagyszébenben nyomott munkának a *Magyar Nemzeti Múzeumban* található egyetlen példányát 1879. már ismertették a *Magyar Könyvszemlében*. Ez ismertetés szerint a nyomtatvány NÁDUDVARI PÉTER magyaryelvű prédikációját tartal-

mazza. HERPEI a nyomtatvány egy Sepsiszentgyörgyön (a sepsi református egyházmegye könyvtárában) előkerült második példánya alapján ezt a leírást javítja, jelezve, hogy NÁDUDVARI prédikációja a 7^v levélen végződik s a 8 levélen ZILAHY SEBES ANDRÁSNAK, a Marosvásárhelyi Református Kollégium tanárának „*Laboriosae virtutis dulcis memoria*” címkezetű háromleveles latin epicediuma (egy levél bevezetés) kezdődik. A distichonokban írt vers aláírása: *Ita parentabat Andreas Zilahi, V. D. M.* — Utánanéztünk a múzeumi példánynak és az RMKT. I. 1751/a jelzet alatt található nyomtatvány mindenben megfelel HERPEI kiigazításának. A Könyvszemle ismertetője nem volt tehát pontos.

Mindezek, amiket itt előadtunk, teljes mértékben igazolják azt, amit HERPEI közleménye bevezetésében mond, hogy t. i. az 1711 előtti magyar nyomtatványok további számbavétele nem látszik eredménytelennek, ha tovább kutatunk nagykönyvtárainkban, ahol sokminden elkerülhette SZABÓ figyelmét; hasonlóképpen nem hiábavaló magánosok könyvtárainak átnézése ebből a szempontból, azután meg sok régi okirat nyújthat olyan útbaigazításokat, amelyek „ma már ismeretlen nyomtatványok lételére tartalmazznak bizonyítékot”.

HARSÁNYI ANDRÁS.

XVI. századbeli magyar nyomtatványok meghatározása. E kérdésről bővebben értekeztem a *Könyvgyűjtők Évkönyve 1919-re* című kiadványban, s hogy most újra visszatérek rá, annak oka az, hogy egy nyelvészeti, illetve helyesírástörténeti értekezésben oly megállapításokat találtam, amelyek régi magyar nyomtatványok meghatározásánál hasznosan igazíthatnak útba és vezethetnek helyes és biztos megállapításokhoz. Ez az értekezés VÉRTES O. ANDRÁS: „*Az U és V hangok jelöléstörténetéhez*” (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 44. szám. Budapest, 1939.). A szerző pontosan tanulmányozván a XVI. századbeli nyomtatott magyar szövegekben az *u* és *v* hangok különféle jelöléseit, a következő eredményekre jut:

Az *u* hang jelei:

- a) szó elején: *u*, *v*, *w*, *sacralis* és nem *sacralis w* (*Wr*, *vrac*);
- b) szó belsejében és szó végén: *u* és *w* (*sacralis* és nem *sacralis w*: *yacchwne*, ApátWRac).

A *v* hang jelei:

- a) magánhanzó előtt a szó elején *u* (ualakit), *v* (vayha), *w* (o way);
- b) szó belsejében: *u* (*szilua*), *w* (*lowa*), *ü* (*kiüül*);